

MIROSŁAW LAKOMY

Doktryna Bernaysa

Demokracja – między propagandą a public relations

WYDAWNICTWO NAUKOWE
AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE

KRAKÓW 2019

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2019

Recenzenci

Ks. dr hab. Michał Drożdż, prof. UPJPII

Dr hab. Monika Kaczmarek-Śliwińska

Redakcja

Krystyna Kajtoch

Projekt okładki i stron tytułowych

PHOTO DESIGN – Lesław Sławiński

Foto na okładce:

Image by skeeze from Pixabay

Opracowanie techniczne

Jacek Zaryczny

ISBN 978-83-7614-436-8

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620 • faks 12 39 99 501

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Dystrybucja: Wydawnictwo WAM

Dział handlowy: tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Księgarnia wysyłkowa: tel. 12 62 93 260

www.wydawnictwowam.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Rozdział 1.	
Propaganda w okresie I wojny światowej	17
1.1. Brytyjska <i>atrocitety propagandy</i>	21
1.2. Brytyjska propaganda totalna	26
1.3. Ewolucja organów orkiestracji brytyjskiej propagandy	30
1.4. Kanibalizm propagandowy w rewolucyjnej Rosji. Bolszewicy <i>contra</i> mienszewicy	34
1.5. Propaganda reaktywna Niemiec	39
1.6. O propagandzie – syntetycznie	42
Rozdział 2.	
Od propagandy do <i>public relations</i> . Dwie ścieżki ewolucji na przykładzie dorobku Ivy’ego Lee oraz Edwarda Bernaysa	49
2.1. Ivy Ledbetter Lee	50
2.2. Edward Louis Bernays	57
2.2.1. Koligacje rodzinne	61
2.2.2. Wykształcenie i praca zawodowa	64
2.3. Komitet Creela jako źródło doktryny Edwarda Bernaysa	70
2.3.1. Komitet Informacji Publicznej (The Committee on Public Information – CPI)	70
2.3.1.1. Przewodniczący Komitetu i jego współpracownicy	70
2.3.1.2. Tło polityczne decyzji Woodrowa Wilsona o przystąpieniu Stanów Zjednoczonych do wojny w Europie	75
2.3.1.3. Struktura organizacyjna CPI	81
2.3.1.4. Treść propagandy CPI a inspiracje brytyjskie	87
2.3.1.5. Opinie i wnioski na temat funkcjonowania CPI	91

Rozdział 3.

Analiza wybranych dokonań Edwarda Bernaysa o charakterze biznesowym i politycznym	97
3.1. Przypadek promocji Baletu Diagilewa	97
3.2. Przypadek <i>reframingu</i> wizerunku prezydenta Calvina Coolidge'a – <i>pseudo-event</i> i autoprezentacja	98
3.3. Przypadek <i>Torches of Freedom</i> jako pierwszy <i>Flash Mob</i>	101
3.4. Przypadek „Złoty Jubileusz Światła”	104
3.5. Przypadek <i>It's Up to the Women</i> – patriotyzm gospodarczy zależny od kobiet – konsumeryzm	107
3.6. Przypadek General Motors – <i>Value and Sales Appeal</i>	110
3.7. Przypadek Philco Radio	111
3.8. Przypadek <i>DemocraCity</i>	114
3.9. Przypadek Gwatemali – strategia <i>regime change</i> („zmiany reżimu”)	117
3.10. Przypadek <i>PR licencing. Katharsis</i> Edwarda Bernaysa	122

Rozdział 4.

Analiza dorobku naukowego Edwarda Bernaysa	127
4.1. Prekursorzy psychologii „tłumów”	128
4.2. Koncepcja Gustawa Le Bona	132
4.3. Koncepcja Wilfreda Trottera	138
4.4. Koncepcja Everetta Deana Martina	144
4.5. Koncepcja Zygmunta Freuda	154
4.6. Koncepcja Waltera Lippmanna	161
4.7. Zarys koncepcji José Ortegi y Gassetta i Jeana Baudrillarda	179
4.8. Analiza wybranych dzieł naukowych Edwarda Bernaysa	188
4.8.1. <i>Krystalizacja opinii publicznej</i>	188
4.8.2. <i>Propaganda</i>	204
4.8.3. <i>The Engineering of Consent</i> – inżynieria zgody czy fabrykowanie przyzwolenia?	217
4.8.4. Marvin N. Olasky o doktrynie Edwarda Bernaysa	222

Rozdział 5.

Władza <i>demosu</i> czy władza nad <i>demosem</i> ?	229
5.1. Zarys poglądów myślicieli oświeceniowych na temat demokracji	229
5.2. Zarys poglądów na demokrację w okresie rewolucji amerykańskiej	232

5.3. Robert D. Putnam o ewolucji ustroju Stanów Zjednoczonych	240
5.4. Asymetryczna demokracja elitarna	243
5.5. Walter Lippmann o amerykańskiej demokracji	246
5.6. Demokracja a przemysł kulturalny społeczeństwa masowego	247
5.7. Demokracja czy oligarchia?	248
5.8. Antyestablishmentowe przebudzenie	250
5.9. Próba modelowego ujęcia demokracji	251
5.10. Krytyka demokracji	253
5.11. Elitaryzm i elityzm	254
Zakończenie	259
Bibliografia	265
Słownik podstawowych pojęć	285
Indeks osobowy	301
Summary	311

WSTĘP

Zarówno współczesne dziennikarstwo, jak i polityka bez wątpienia są w kryzysie. Potwierdza to szeroka dyskusja na temat kategorii prawdy w dyskursie publicznym (*lying in politics* – Hannah Arendt, *fake news* oraz najnowszej wersji – *deep fake*), która w ostatnich latach przetoczyła się przez uniwersytety całego świata. Kryzys ten ma swoje historyczne konteksty, spośród których przypadek Komitetu Creela jest jednym z najważniejszych. Działalność tego Komitetu jest o tyle istotna, że wyznaczyła nieetyczne standardy działań politycznych i medialnych obecnych, pod różnymi postaciami, w ustrojach demokratycznych do dzisiaj. Należy nadmienić, że echa wypracowanej w latach 20. XX wieku w Stanach Zjednoczonych technologii propagandy, rozwiniętej później przez Edwarda Bernaysa jako *public relations*, dostrzegalne były w okresie całego XX wieku, a szczególnie w trakcie wojny w Iraku czy podczas kampanii wyborczej Donalda Trumpa. Jej dorobek (w postaci doktryny Bernaysa lub inaczej bernaysizmu) ma zatem znaczenie epokowe dla komunikowania politycznego, stanowi pewnego rodzaju *memento*, dla którego warto się zaznajomić z jej istotą oraz szczegółami jej funkcjonowania.

Kluczową rolę w konstrukcji i weryfikacji technologii inżynierii manipulowania świadomością mas społecznych odegrał Edward Bernays, który nie tylko jest autorem publikacji naukowych na ten temat ale także, a może przede wszystkim, reżyserem przedsięwzięć o charakterze praktycznym, które dowiodły jej skuteczności. Jego działalność zataczała szerokie kręgi w trakcie całego XX wieku, przenikając zarówno do biznesu jak i polityki. Wtopił się

on w ówczesne środowisko naukowe i czerpał z jego wiedzy. Jego aktywność pobudziło pytanie: czy można manipulować masową opinią publiczną? Inspirował się w tym kontekście dorobkiem psychologów społecznych, takich jak Gustaw Le Bon czy Wilfred Trotter. Jego guru, bez wątpienia, stał się jednak Zygmunt Freud, blisko z nim spokrewniony, którego poglądy zaszczepliły w Bernaysie przekonanie o możliwości stworzenia wąskiej kasty demiurgów – doradców ds. *public relations* lub propagandystów¹ i konfirmacji jego hipotezy. Odkrycia dokonane przez wczesnych psychologów zbiorowości utwierdziły jego wiarę w to, że przeciętny obywatel nie podejmuje racjonalnych decyzji wypracowanych w rezultacie debat społecznych i twórczego myślenia, lecz cechuje go zanik zdolności rozumowania, brak krytycyzmu, drażliwość, łatwowierność i prostota uczuć. Ulega on afektom, stereotypom, przekazom medialnym oraz populistycznym przemówieniom i perswazji swych przywódców. Jego pierwsze eksperymenty potwierdziły te założenia i dowiodły, że ludzie są z natury naiwni i rządzi nimi mentalność tłumu, dlatego łatwo poddają się manipulacji nie za pomocą racjonalnych argumentów, ale przez odwoływanie się do ich sfery afektywnej.

Obserwując jego dokonania oraz posiłkując się opiniami badaczy jego dzieła, można stwierdzić, iż wiele wysiłku włożył on w eksponowanie *public relations*, budowanie jawnych i tajnych struktur, obłudnych prób „wytwarzania zgody” i „niewidzialnych rządów” działających bez wiedzy obywateli, a także eksploatujących szkodliwe stereotypy i fałszywą rzeczywistość. Twierdził on, że propaganda ma pozytywną wartość społeczną w tworzeniu porozumienia tak w czasie wojny, jak i w czasie pokoju. Zdaniem przedstawicieli amerykańskich elit biznesowych i politycznych, stanowiących jego klientelę, technologia ta okazała się doskonałym „narzędziem mobilizacji mas, które jest tańsze od przemocy, przekupstwa czy innych metod kontroli”². Jednakże z punktu widzenia etyki, przejrzystości i uczciwości w relacjach o charakterze publicznym, dokonania te wydają się wątpliwe, a nawet szkodliwe,

---

¹ Chodzi tutaj o pojęcia PR-u i propagandy na gruncie doktryny Bernaysa.

² Por. H. Lasswell, cytowany w: A. Carey, *Taking the Risk Out of Democracy*, University of Illinois Press, Urbana, IL 1997, s. 81.

podważają bowiem wartość tak podstawową jak zaufanie społeczne niezbędne do funkcjonowania w ustrojach demokratycznych.

W tym kontekście pojawia się szereg pytań. Na przykład: czy w istocie tak łatwo ulegamy manipulacji i perswazji? Czy decyzje o charakterze politycznym podejmowane przez obywateli są w rzeczy samej suwerenne, oparte na głębokiej refleksji dotyczącej *bonum commune*, czy też są wynikiem oddziaływania perswazyjnego merytokracji, która celowo i świadomie dąży do mentalnościowego podporządkowania większości? Inne pytanie koncentruje się na temacie dotyczącym jakości społeczeństwa obywatelskiego i obywatelskości jako cechy przynależnej świadomemu członkostwu w społeczeństwie demokratycznym? Czy współczesne demokracje to w istocie rządy ludu, czy też rządy nad ludem? Czy PR w rozumieniu Bernaysa, występował po stronie otwartości i prawdy, czy też w imieniu klientów korporacyjnych lub rządowych, aby mogli oni utrzymać swoją silną i elitarną pozycję w społeczeństwie? Czy w istocie władza w społeczeństwach demokratycznych przynależy do elit, które wykorzystują doktrynę Bernaysa?

Celem pracy jest analiza dorobku praktycznego i teoretycznego Edwarda Bernaysa na tle dokonań psychologów społecznych epoki oraz jego ocena z punktu widzenia założeń demokracji.

Hipoteza pracy zasadza się na przypuszczeniu, że Edward Bernays wypracował doktrynę³ niejawnego i nieetycznego sprawowania władzy przez elity biznesowe i polityczne w ustrojach demokratycznych, opierającą się na technologii fabrykowania przyzwolenia (*engineering of consent*) oraz kreowania informacji (*creating news*).

Weryfikacji tej hipotezy dokonano, posługując się metodami analizy treści publikacji naukowych oraz analizy przypadków. Bernays i jego dorobek wielokrotnie były przedmiotem opisów naukowych, dlatego dla całościowej oceny jego dziedzictwa konieczne stało się dotarcie do tych publikacji. Niesłychanie pracowita kwerenda była możliwa także dzięki repozytorium internetowym. Ważną część pracy stanowi także analiza tekstów autorów, których koncepcjami posłużył się w tworzeniu swojej doktryny Bernays. Należy tu zaliczyć przede wszystkim prace: Gustawa Le Bona, Wilfreda Trottera, Everetta Deana Martina, Waltera Lippmanna, a nade

---

³ Doktryna to zespół założeń i twierdzeń z określonej dziedziny wiedzy; teoria, koncepcja. Za: <https://sjp.pl/doktryna> (dostęp: 7.01.2019).

wszystko Zygmunta Freuda. Domknięcie problematyki psychologii zbiorowości wymagało również zacytowania poglądów José Ortegí y Gassetá czy Jeana Baudrillarda oraz wielu innych badaczy i recenzentów dzieł Bernajsa. Weryfikacja hipotezy badawczej wymagała przede wszystkim porównania jego dokonań praktycznych z pracami teoretycznymi z różnych okresów twórczości, a także omówienia dorobku naukowego wspomnianych wyżej teoretyków psychologii zbiorowości oraz praktyków i teoretyków demokracji. Należy dodać, iż doktryna Bernajsa zasadza się na założeniu istnienia podziału społecznego na inteligentne i uprzywilejowane elity oraz łatwo poddające się manipulacji „masy”, a tym samym funkcjonowaniu w ustrojach demokratycznych stratachii⁴, dzięki czemu praca wpisuje się w paradygmat elityzmu. Ma ona charakter komunikologiczno-politologiczny, zagłębia się bowiem w dorobek komunikowania politycznego, w szczególności zaś teorii propagandy i *public relations*.

W tym kontekście należy dodać, że zakres podmiotowy pracy dotyczy praktycznego i teoretycznego dorobku Bernajsa oraz prekursorów psychologii zbiorowości. Zakres rzeczowy obejmuje problematykę propagandy, *public relations* oraz teorię demokracji. Ponieważ Bernajns prowadził swoją działalność przez niemal cały XX wiek, zatem okres ten – z mocnym akcentem na I wojnę światową oraz okres międzywojenny – został objęty zainteresowaniem badawczym autora niniejszej publikacji.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym skoncentrowano się na opisie I wojny światowej z punktu widzenia prowadzonych wówczas, przez strony tego konfliktu, działań propagandowych. Techniki wtedy wypracowane były na tyle nowatorskie, że zainspirowały kolejne pokolenia propagandystów, którzy podjęli się dzieła ich udoskonalenia. Trzeba tu podkreślić, że totalitarna propaganda nazistowska czerpała z dokonań tego okresu całymi garściami. Innym przykładem jest Komitet Creela (Komitet Informacji Publicznej – *The Committee on Public Information* lub CPI), którego działalność jest treścią rozdziału drugiego. Opisu funkcjonowania CPI dokonano na tle biogramów Ivy’ego Lee oraz Edwarda Bernajsa, którzy powszechnie traktowani są jako ojcowie

---

⁴ G. Sartori, *Teoria demokracji*, przeł. P. Amsterdamski, D. Grinberg, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 181–182.

założyciele PR-u. Różnią się od siebie stosunkiem do etyki tego zawodu. Rozdział trzeci to opis wybranych przypadków dokonań praktycznych Bernaysa, które stanowią dowody potwierdzające jego wysokie umiejętności manipulowania opinią publiczną. Kolejny, czwarty rozdział to analiza koncepcji psychologów zbiorowości, których pracami inspirował się Bernays, budując swoją doktrynę. Najważniejszym z nich był Zygmunt Freud, o którym mawiał często – *Uncle Sigi*. Wreszcie w rozdziale piątym i ostatnim odniesiono się do kwestii zasadniczego pytania o demokrację w kontekście doktryny Bernaysa, zakładającej jawną manipulację, perswazję i funkcjonowanie tzw. „niewidzialnego rządu”. Podstawowe pytanie, które pojawiło się w tym kontekście, dotyczyło problemu, czy wobec tego mamy jeszcze do czynienia z władzą *demosu*, czy też jest to władza nad *demosem*?

Należy również podkreślić, że w wyniku historycznych uwarunkowań współczesny *public relations* rozwija się dwoma ścieżkami. Pierwsza jest rezultatem pracy Ivy’ego Ledbettera Lee i uznajemy ją za właściwą i pożądaną ze społecznego i etycznego punktu widzenia. Tradycja ta opiera swoje funkcjonowanie na powszechnym zrozumieniu, dobru społecznym i prawdzie. Przynosi pożytek wspólnotom.

Druga tradycja powstała w rezultacie studiów nad psychologią społeczną, przemyśleń i eksperymentów Bernaysa i zasadza się na specyficznym rozumieniu etyki, manipulowaniu opinią publiczną i kreowaniu wiadomości, a także przewrotnym założeniu o konieczności istnienia tzw. „niewidzialnego rządu” inteligentnych mniejszości (merytokracji, plutokracji), działających rzekomo dla dobra ogólnego. Z punktu widzenia jakości demokracji i społeczeństwa obywatelskiego należy ją uznać za społecznie dysfunkcyjną⁵.

Jednym z rezultatów pracy Bernaysa w Stanach Zjednoczonych była bardzo intensywna promocja prac Zygmunta Freuda, dzięki czemu freudyzm stał się wiodącym prądem myśli społecznej w USA. Po II wojnie światowej, w 1946 roku, na tej fali prezydent Harry Truman podpisał ustawę *National Mental Health Act* i powołał do życia National Institute of Mental Health. Dało to początek wielu kontrowersyjnym eksperymentom psychologicznym

---

⁵ Należy tu podkreślić, iż na gruncie obecnie funkcjonujących kodeksów etyki zawodowej PR „etyka Bernaysa” współcześnie jest niedopuszczalna.

przeprowadzonym na ludziach. Między innymi w 1971 roku powstała w San Francisco organizacja pod nazwą Erhard Seminar Training (EST), zafundowana przez Wernera Erharda, która oferowała 60-godzinne kursy „to transform one’s ability to experience living so that the situations one had been trying to change or had been putting up with, clear up just in the process of life itself”⁶. John Hunter w pracy *Brainwashing in a Large Group Awareness Training?*⁷ zastanawia się czy takie oddziaływanie na duże grupy społeczne można klasyfikować jako *brainwashing*? Inne pytanie w tym kontekście dotyczy długofalowych skutków tego rodzaju eksperymentów. Zasadniczym zaś problemem jest kwestia godności człowieka poddawane go tego rodzaju oddziaływaniami.

W tym kontekście także, począwszy od 1994 roku, działa w Stanach Zjednoczonych *think-tank*⁸ – The Center for Media and Democracy’s PR-Watch (CMD), którego celem jest „investigative reporting and analysis of the public relations industry and spin”. Wśród znaczących publikacji CMD można znaleźć: *Deadly Spin: An Insurance Company Insider Speaks Out on How Corporate PR Is Killing Health Care and Deceiving Americans*; *Toxic Sludge Is Good For You: Lies, Damn Lies and the Public Relations Industry*; *Trust Us, We’re Experts: How Industry Manipulates Science and Gambles With Your Future*; *Mad Cow USA*; *Weapons of Mass Deception: The Uses of Propaganda in Bush’s War on Iraq*; *Banana Republicans: How the Right Wing is Turning America Into a One-party State*; *The Best War Ever: Lies, Damned Lies and the Mess in Iraq*. Jak widać z dochodzeń prowadzonych przez CMD, problem manipulowania opinią publiczną wciąż jest aktualny. Dla Polaków szczególnie interesujący wydaje się materiał dotyczący tzw. propagandy George’a Busha, dzięki której prezydent Aleksander Kwaśniewski podjął decyzję o wysłaniu kontyngentu

---

⁶ D. Rushkoff, *Life Inc: How the World Became a Corporation and How to Take it Back*, Random House, New York 2011, s. 140.

⁷ J. Hunter, *Brainwashing in a Large Group Awareness Training?*, University Kwazulu – Natal, South Africa, 2015, https://researchspace.ukzn.ac.za/bitstream/handle/10413/14468/Hunter_John_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 23.05.2019).

⁸ *Think tank* (ang. dosłownie zbiornik myśli), czyli niezależny komitet doradcy o charakterze organizacji non-profit, zajmujący się badaniami i analizami dotyczącymi spraw publicznych. Do celów działalności *think tanków* należą zazwyczaj badania i poszukiwanie sposobów rozwiązania problemów społecznych, konsulting oraz udział w debacie publicznej.

wojskowego do Iraku w celu wsparcia interwencji amerykańskiej w tym kraju.

Dodajmy jeszcze, że w trakcie wyborów prezydenckich na Ukrainie w 2019 roku Petro Poroszenko, w obliczu nadciągającej klęski wyborczej, zdecydował się zatrudnić w drugiej turze wyborów Moshe Klughaftha, który sam siebie wprowadzie definiuje jako *international strategic consultant*⁹ – lecz postrzegany jest jako „wybitny” specjalista od czarnego PR-u. Jego kampanie są dość kontrowersyjne, o czym świadczy krótki, bo zaledwie dwutygodniowy epizod współpracy z byłym prezydentem Ukrainy. Do historii komunikowania politycznego przeszedł już spot jego autorstwa, w którym Wołodimir Zełenski, rywal Poroszenki, ginie pod kołami tira. Rzekomo w wyniku spożycia narkotyków.

Wreszcie należy wyraźnie podkreślić, że na podstawie wspólnego dorobku tzw. „polskiej szkoły PR-u” można dziś mówić o niezwykle wysokich standardach pracy tej grupy zawodowej, co na tle doświadczeń światowych stanowi ewenement. Szczególną wagę do kwestii etycznych w praktyce PR-u przykładają Monika Kaczmarek-Śliwińska (UW) oraz Michał Drożdż (UPJPII) – recenzenci niniejszej monografii.

Trzeba także dodać, iż na gruncie polskim problematykę PR-u, w kontekście dorobku Edwarda Bernaysa, podejmowali także m.in.: Krystyna Wójcik (*Public Relations. Wiarygodny dialog z otoczeniem*), Jerzy Olędzki (*O społecznym znaczeniu public relations w demokracji. Wprowadzenie*, w: *Public Relations w komunikowaniu społecznym i marketingu*), red. J. Olędzki, czy Ryszard Ławniczak i Dariusz Tworzydło.

---

⁹ Taka nazwa profesji jest być może próbą *rebrandingu* i sposobem na obejście wysokich standardów etycznych współczesnego PR-u.